

EIKELANDS VERK. Den nye forvalterboligen

Dokumentasjonsvedlegg til fredningsvedtak

Fredningsdokumentasjonen består av to deler:

DEL 1: Eiendomsinformasjon

DEL 2: Beskrivelse av våningshuset med interiør (*unntatt offentlighet*)

Dokumentasjonsvedlegget er utarbeidet av Aust-Agder fylkeskommune mars/april 2017 og bearbeidet av Riksantikvaren.

1. DEL 1

Dokumentasjonsvedlegget er utarbeidet i forbindelse med fredningen av Eikelands verk. Målet med arbeidet har vært å dokumentere bygningen slik den står i dag, bygningens historie samt å sette den nye forvalterboligen inn i en kulturhistorisk sammenheng.

For lokalisering og informasjon om jernverket og sliperiet, jf. Dokumentasjon og beskrivelse av de enkelte kulturminnene ved Eikelands verk.

Den nye forvaltningsboligen. Hovedfasade mot sør. Foto: Per David Martinsen, Riksantikvaren 2014

1.1. Eiendomshistorikk

Den nye forvalterboligen ble påbegynt i slutten av 1830-åra av jernverkseier Carsten Henrik Carstensen ved sin svoger, forvalter Sven Wennerberg (1798-1841). Wennerberg planla og tegna først den nye hovedbygningen på Søndeled-gården, som ble C.H. Carstensens sommersted, og som ble oppført få år før denne på Eikelands verk. (Stian Herlofsen. Finne-Grønn 1901) Deretter tegna han denne, som størrelsesmessig er noe mindre enn Søndeled-gården og med en litt annen planløsning. Forvalterboligen skal etter tradisjonen være ferdigstilt av neste forvalter, Hans Dedekam, etter Wennerbergs død i 1841. Wennerberg var svensk og hadde vært tilknyttet svenske jernverk før han i 1832 tiltrådte som forvalter på

Eikelandts verk. Ingen bygninger i området likner disse to hovedbygningene til Wennerberg. En antar at hans forbilder har vært svenske herregårder.

Ingen jernverkseier har budd på Eikelandts verk. Den nye forvalterboligen avløste etter oppførelsen den gamle forvalterboligen og ble bolig for forvalteren i resten av jernverkstiden og senere for disponenten ved tresliperiet. Navnet Aallgård, som også er brukt om anlegget, stammer fra den perioden jernverket ble eid av Nes Verk, og Jacob Aall i 1860-70-åra var forvalter/driftsbestyrer her.

Etter at jernverket var avvikla og IS Egelandts Verk var stiftet, ble bygningen bolig for bedriftens disponent. Først bodde H.A. Hansen her med sin familie, senere Peder Arnold Hansen med familie fram til han flyttet til Sønedeled i 1912. I denne perioden ble det foretatt opprustinger uten at en i detalj vet hva som gjort.

I perioden 1912-1927 var det amtshusmorskole, hvor både denne bygningen og de øvrige ved gårdsanlegget ble benyttet. En må regne med at det ble foretatt tilpasninger til denne driften.

Da Kristen Strat, som hadde vært gårdsbestyrer for A/S Egelandts Verk, overtok eiendommen i 1936, kalte han stedet Kollstad siden det lå under Kollen, det høye fjellet bak huset. Fortsatt i en del år ble eiendommen bare kalt Gården på folkemunne. Kristen Strat og senere andre i familien bodde her i flere tiår. Da sønnen Torgny Strat fikk utskilt jordbrukseiendommen og bygde ny driftsbygning i Kroken, ble den resterende del av Kollstad med hovedbygningen til en stor boligtomt som ble overdratt eldste sønnen, lærer Isak K. Strat, men han flyttet ikke hit. Telemarkingen Neri Haugen kjøpte eiendommen tidlig på 1960-tallet og foretok en rekke ombygginger. Nini og Hroar Dege overtok i 1972, og de brukte flere ti-år på å tilbakeføre bygningene. Hroar Dege døde i 2003. Nini Dege bor fast på stedet.

Hovedbygningen sett fra tunsiden, nord. Foto: Kristen Flaten, Aust-Agder fylkeskommune 2015.

Hovedbygningen sett fra øst. Foto: Ingunn Hellerdal, Aust-Agder fylkeskommune 2015.

Østgavlen. Foto E. Knudsen, RA 2006
Nord- og vestfasaden. Foto E. Knudsen, RA 2006

1.2. Kort karakteristikk av kulturminnet

Den nye

forvalterboligen, oppført på slutten av 1830-årene, på Eikelands verk i Gjerstad kommune ble oppført som en standsmessig bolig for jernverksforvalteren. Bygningen ligger i nær avstand til det tidligere jernverkets produksjonsbygninger, og det senere tresliperiets bygninger på samme sted.

Beliggenheten i landskapet er bevisst valgt. Bygningen ligger lunt inntil den høye kollen like nord for huset, og fra hovedfasaden og hagen foran er det utsyn over Vadstøvannet i sør. Mellom forvalterboligen og jernverkets produksjonsbygninger er det anlagt allé og parkmessige beplantninger. Det var også en anlagt vei over jordene til den gamle forvalterboligen.

Bolighuset dannet sammen med bryggerhus og uthus med mange funksjoner et eget tun. Bryggerhuset og uthuset ble revet i 1960-årene, uthuset er det solide murer igjen, hvor det i 1960-70-årene ble bygd et nytt og mindre uthus.

Bolighuset har med ulike eierkonstellasjoner gjennomgått ulike endringer gjennom tidene. Planstrukturen er imidlertid i det vesentlige beholdt. Den første ordinære branntaksten etter at huset ble oppført, er fra 1846, og viser en gjenkjennelig romfordeling.

1.3. Beskrivelse av bygningens eksteriør

Bygningen er oppført i sen empirestil med valmtak og tympanonfelter over vinduer og dører i 1. etasje. Bygningen er rektangulær uten utbygg, med unntak av hvelvet på vestgavlen. Formen er knapp og det har aldri vært bislag/vindfang eller overbygg over hovedinngangen. Gesimskassene er snaue og inneholder skjulte takrenner. Vindusrekkene er symmetriske på alle sider. På østgavlen er midtre vindu blendet i begge etasjer. Det er små kjellervinduer på sørfasaden. Hovedinngang og hageutgang står midt på fasadene. Veggpanelet er liggende bord med profil.

Grunnmuren er kraftig natursteinsmur, fuget og kalket. På hovedfasadene er muren lav, men er høyere, og med inngangsdører til kjeller, på gavlene.

Taket er valmet og dekket med svart, glasert tegl. I takflaten både mot sør og nord er det takvinduer ut mot endene i form av fire mindre støpejernsluker. Takrennene er skjult i gesimskassen og nedløpene er i endene av huset og midt på, åtte stk tilsammen. Det er to piper i upusset teglstein over tak. Disse står ytterst mot valmen. Begge pipene er pusset på loftet.

Da Deges overtok eiendommen i 1971 var det teglpanner av glass midt på, disse er tettet igjen. Taket er omlagt to ganger i Deges tid. Den gamle brukbare teglsteinen ble samlet på nordre takflate, og det ble lagt ny teglstein på søndre.

I mange år var huset malt hvitt. På grunnlag av fargeundersøkelser i 1970-åra ble huset malt i en mørk okerfarge. Hovedfargen er senere skiftet til en gulbeige farge (sandstein) med grå gerikter og mellombrune gavlfelt. Sokkellist og hjørnebord i mørk olivenbrun. Huset skal males nok et strøk sommeren 2017. Hoveddøren er foreløpig i grønt med røde fyllinger. Hagedøra har rødt ramtre med gul fylling. Huset er malt med linoljemaling.

Bolighuset er oppført av «opretstaaende firskoret Furre Tømmer». Dette forstås som en grov bindingsverkskonstruksjon. Ved reparasjoner har eier observert at det er slaggstein som fyll i veggene, i alle fall under vinduer. Utvendig hadde huset opprinnelig avpusset/rappet overflate, men etter kort tid ble det forsynt med liggende panel. Bygningen har ifølge branntakst 1902 en lengde på 21,98 m, og en bredde på 10,98 m.

Bygningen har hatt ulike eksteriørmessige utforminger av hageutgangspartiet. I en periode fra 1860-årene til 1890-årene var det en innelukket veranda med balkong over. I branntaksten i 1902 står det at siden forrige branntakst (1891) var det tilbygd en åpen veranda med balkong. En har imidlertid til nå ikke funnet bygningsmessige spor av verandadør fra 2. etasje. Verandaen og mye av fasaden var etter hvert dekt av rådhusvillvin, som vises på fotografier. Verandaen ble fjernet, antakelig i perioden 1930-40-årene. Senere har det bare vært hageutgangsdører uten overbygg, men med litt ulike plattinger foran. Foran begge inngangspartiene ligger støpejerns plater, halvmåneformet.

Hoveddøra er to-fløyet, innadslående, med påmontert tilsvarende ytre varedør i vegglivet, utadslående. Hvert dørblad har fire nær kvadratiske fyllinger. Den innadslående døren kan være opprinnelig. Den ytre varedøren er satt på av Deges. Begge dørsettene har pyramideformet fyllinger på begge sider. Over døren er et fast overlysfelt, delt i sju små, rektangulære ruter. På hver side av hovedinngangsdøren er det en-fags stående sidevinduer av struktur og mål som øvrige vinduer i hovedetasjen.

Hageutgangsdøren er to-fløyet, har et tett fyllingsfelt nederst. Fyllingen er slett på innsida og pyramidabel på utsida. Glassfeltene i døren er delt i tre ruter, med tykkere sprosse øverst og tynnere nederst, som skal illudere et krysspostvindu. Døren er utadslående. Denne skal være fra 1960-årene, ant. kopi av den opprinnelige. Branntaksten i 1846 viser denne samme ruteinndelingen og sier at rutene er av størrelse som de øvrige vinduer i denne etasjen.

Vinduer i 1. etasje er av typen krysspost med delt nedre rute. I 2. etasje er det lavere vinduer med to store ruter pr ramme. Bygningen har fortsatt de opprinnelige vinduene.

I sliperiperioden ble det bygd et tilbygg på vestre gavl til et brannsikkert hvelv, med skrånende takflater inn mot veggen. Dette er ikke nevnt i branntaksten i 1902, men må være bygd i dette tiåret, før kontoret ble flyttet til Søndeled i 1912.